

Hoge der A 18, een 'behuisinge met de caemer daeragter sijnde een treffelijke brouwerije'

Albert Reinstra, Gert Kortekaas

Inleiding

Een van de fraaiste stadsgezichten van Groningen is ongetwijfeld het Hoge der A aan de westzijde van de binnenstad. Het beeld in dit stadsdeel wordt bepaald door de oude rivier de Aa en statige diepe panden, veelal voorzien van 19e-eeuwse lijst- of topgevels. Dat achter veel van deze gevels huizen schuilgaan met een eerbiedwaardige geschiedenis bleek bijvoorbeeld bij Hoge der A 18. Dit Rijksmonument werd in verband met een verbouwing in februari tot april 1997 bouwhistorisch en archeologisch onderzocht, nadat in 1993 al een archiefonderzoek en een eerste verkenning waren uitgevoerd¹. In maart werd in verband met het verlagen van de keldervloer en het ondermetselen van de dragende gevels een beperkt archeologisch onderzoek ingesteld. De resultaten van de beide onderzoeken zijn hierna in samengevatte versie weergegeven.

Situering en beschrijving

Hoge der A 18 is samengesteld uit twee bouwdelen, een voor- en achterhuis. Beide zijn opgebouwd uit vier niveaus, te weten: een kelder, begane grond, verdieping en een zolder.

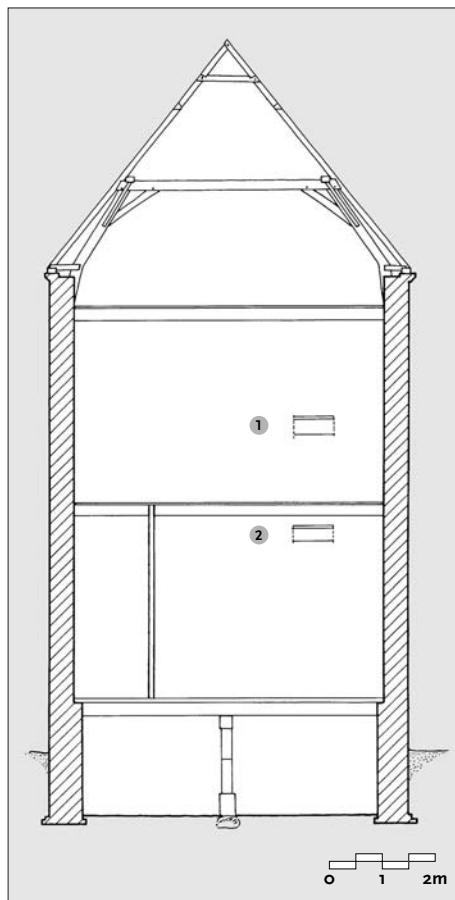
Het pand staat op een perceel van circa 8 meter breed en 35 meter diep. Dit perceel was oorspronkelijk twee keer zo lang en liep tot aan de Laan, het straatje dat de diepe percelen aan de achterzijde ontsloot. Een nieuwbouwblok uit de jaren '80 van deze eeuw maakte echter een einde aan deze historisch belangwekkende verkavelingsstructuur. Aan weerskanten wordt het pand begrensd door aan de noordzijde een smalle druipstrook voor regenwater en aan de zuidzijde een circa 90 cm brede gang die leidt naar het achterterrein. Ter hoogte van het achterhuis verbreedt deze gang zich tot een kleine binnenplaats.

De voorgevel van donkerrode baksteentjes is drie venstertraveeën breed en wordt afgesloten door een kroonlijst voorzien van twee sierlijke consoles en een bloktand (afb. 1). Voor de gevel bevindt zich een hardstenen trap met bordes dat aansluit op de omlijste entreepartij in de linkertravee. Achter de voorgevel blijkt uit verschillende onderdelen van het casco de hoge ouderdom van het voorste bouwdeel. Zo bestaan de 50 cm dikke dragende zijmuren uit grote kloostermoppen en waren, tot voor de laatste verbouwing, alle enkelvoudige balklagen van ei-

1. Het bouwhistorisch onderzoek in 1997 werd uitgevoerd door A. Reinstra en F.J. van der Waard van het Instituut voor Bouwhistorische Inventarisatie en Documentatie (IBID) uit 's-Hertogenbosch. De bouwhistorische verkenning en het archiefonderzoek van november 1992 tot januari 1993 werd uitgevoerd door A. Reinstra die destijds als stagiair werkzaam was bij de afdeling Monumenten van de Gemeente Groningen. Het archeologisch onderzoek werd uitgevoerd door de Dienst RO/EZ van de Gemeente samen met de Stichting Monument en Materiaal.

Afb. 1. Voorgevel Hoge der A 18. Foto: Rijksdienst voor de Monumentenzorg.

Afb. 2. Dwarsdoorsnede voorhuis. Nummer 1 geeft het oudste vloerniveau van de verdieping weer. Nummer 2 staat voor de hoogte van de verdiepingsvloer in een tweede fase. Tekening: A. Reinstra, Zeist.

kenhout. Verder bevinden zich in de kelder en op de zolder historische houtconstructies die bestaan uit respectievelijk een restant van een onderslagbalk op een standvink, en een kapconstructie opgebouwd uit kromstijlgebinten die de daksporen ondersteunen (afb. 2). Het achterhuis is eveneens voorzien van historisch belangwekkende onderdelen. Van dit bouwdeel is met name de oude noordgevel nog bewaard, evenals de kapgebinten en de balklagen boven de begane grond en de verdieping. Over de datering van de beide bouwdelen met hun interessante constructies en interieurelementen verderop meer.

Eigenaren en bewoners

Hoge der A 18 kent een lange en interessante bouw- en bewoningsgeschiedenis. Voordat de bouwgeschiedenis aan bod komt zal eerst een overzicht van de eigenaren en bewoners worden gegeven. Zij waren het immers die het pand bewoonden, er werkten, maar ook de vorm en functie van het gebouw bepaalden.

De namen van de hierna genoemde personen zijn teruggevonden in schriftelijke bronnen die voornamelijk bestaan uit geregistreerde verkoopakten vanaf de vroege 17e eeuw.

De eerste met zekerheid te traceren eigenaren zijn de erfgenamen van Johan Hindricx Pathuys. Van deze erfgenamen verkocht Nicolaes Pathuys in 1632 'syn huys met ook de kelder daeronder, daerbeneffens mede de ganck ten zuiden, ook putstoel en geute, voorts nog eene caemer daeragter aent westen van de Laene liggende'². Koper was Hopman Johan Crabbe die ook het huis ten noorden van Hoge der A 18 bezat. In verband met financiële problemen werd het pand in juni 1638 opnieuw verkocht en wel aan Pieter Hoysema. De laatste verkocht het in 1643 aan Johan Wessers. Wessers had het gebouw slechts drie jaar in bezit toen hij het doorverkocht aan Enno Luirts. Het pand beviel Luirts kennelijk want hij verkocht het pas in 1674. In de tussenliggende jaren moet de brouwerij, die met putstoel en goot reeds in 1632 bestond, in belang zijn toegenomen gezien het feit dat dit onderdeel nu expliciet genoemd wordt in de verkoopoverdrachten. De nieuwe kopers waren de erfgenamen van Geert Boelens. Deze verkochten in het zelfde jaar aan Adriana Boelens, één van de erfgenamen, en Anthoni Betinck het pand, zijnde een brouwerij met een kamer erachter. Meeverkocht en speciaal genoemd werd het brouwersgereedschap. In 1680 overleed Anthoni Betinck en verkochten zijn kinderen bij 'keersen uitganck' de 'behuisinge met de caemer daeragter sijnde een treffelijcke brouwerije voorsien van alle gerijf als put, regenwaaersback en mande putstoel en geute, daer beneffens een brouwketel groot 24 tonnen, met twee kuipen, waer van de eene is 50 en de ander 24 tonnen groot met een koelcaemer ...'³. De koper, Claes Lant, betaalde hiervoor f. 3475,-. Lant leefde daarna niet lang meer, zijn vrouw hertrouwde en verkocht in 1695 het huis en de brouwerij met alle brouwersgereedschap zowel 'binnen als buitenshuis'. Koper Henricus van Effen overleed in 1724 waarop het pand in handen kwam van Matthias en Jan van Calcar. Deze broers verwierven in korte periode een groot aantal huizen aan het Hoge der A. Het pand bleef vervolgens de gehele 18e eeuw in handen van deze rijke familie. Opmerkelijk is de inhoud van een overdrachtsakte uit 1784. Hierin staat geschreven: 'hebbende deze behuizinge 't regt om altoos de glazen te wassen aan 't hof ten zuiden, door Willem Bolte bewoond, en vermag niemand ten zuiden het licht van het pakhuys en stalle aan Jacob van Calcar behorende te belemmeren. Daarentegen hebben de eigenaren van't huis ten zuiden 't regt om altoos op de middelplaats van Jacob van Calcar hun glazen te wassen en Wijnstokken en andere vrugtbomen an de muur van't pakhuys aan Jacob van Calcar behorend te hebben...'⁴. Naast de wijnstokken valt op dat er geen brouwerij meer beschreven staat, deze is kennelijk veranderd in een pakhuys.

Koopman Jacob van Calcar wordt in 1809 nog in de bronnen aangetroffen. Circa 13 jaar later, ten tijde van de oudste kadastrale minuut, is er een nieuwe eigenaar en wel Hendrik Bolte. Achter de naam Bolte staat geschreven 'huiserf en pakhuys'. In 1861 is Bolte overleden en verkoopt zijn weduwe het 'huiserf en pakhuys' aan 'de Havens' aan de koopman Jan Dijk. De volgende vermelding betreffende het pakhuys dateert uit 1885, wanneer dit deel gedeeltelijk wordt her-

2. Rechterlijk Archief (R.A.) III x 11 f. 436v.

3. R.A. III p 3, f. 2 ov.

4. R.A. III x 184 f. 93.

bouwd. Het pakhuis wordt in 1889 verkocht en opnieuw uitgebreid. In 1891 wordt ook het hoofdhuis verkocht en vinden we koopman Johannes Engelbertus Harmannus Rikkers als eigenaar. De eerste helft van de 20ste eeuw toont het beeld van vele eigenaren uit één familie die alle een deel van het huis bezitten. Opmerkelijk tenslotte is de vermelding dat het pand van 1943 tot 1946 was 'overgenomen' door de Niederländische Grundstücksverwaltung te Den Haag. Deze door de Duitsers ingestelde organisatie confisqueerde voornamelijk joodse goederen. Na de Tweede Wereldoorlog werden de transakties met terugwerkende kracht ongeldig verklaard⁵.

De bouwgeschiedenis; een reconstructie van de belangrijkste bouwfasen

De voorgeschiedenis

De westelijke grens van Groningen is tot in de Late Middeleeuwen de (Drentse) Aa. Toen rond 1100 de stadswal werd opgeworpen, zal de Aa als een natuurlijke barriere hebben gefunctioneerd. Mogelijk was hier zelfs geen wal nodig; de sporen zijn nog nooit aangetroffen. De oudste sporen die op de oostelijke oever van de Aa, onder Hoge der A 18 werden aangetroffen dateren uit de Vroege Middeleeuwen, vermoedelijk rond de 9e of 10e eeuw. Het zijn een slootfragment en een aantal kuilen. De grondsporen werden gedeeltelijk afgedekt door natuurlijke afzettingen van de Aa zelf, hetgeen aannemelijk maakt dat de Aa toen, voor circa de 11e eeuw nog niet van een beschoeiing was voorzien. Opgravingen aan de Reitemakersrijge⁶, 200 m zuidelijker leverden beschoeiingen langs de Aa vanaf ongeveer de 11e eeuw. Dat zal ook verder stroomopwaarts ook het geval zijn geweest. Vanaf die tijd neemt ook het aantal grondsporen toe. Ter plaatse van Hoge der A 17 en 18 zal rond 1100 een langgerekt, eenschepig houten huis hebben gestaan. Veel is daarvan niet teruggevonden, behalve een aantal vloerniveaus en een haardkuil onder de zuidelijke zijgevel van het voorhuis en de gang tussen nr. 18 en 17. Bij dit houten huis heeft tevens een houten beerput behoord, die werd aangetroffen onder de zuidoosthoek van het voorhuis. De paalkuilen, die zich in het gele zand van de Hondsrug aftekenden konden helaas niet met zekerheid tot (een gedeelte van) een huisplattegrond worden gegroepeerd. Zowel de vloerniveaus als de haard lagen beduidend hoger dan de afzettingen van de Aa, en maar net onder de oudste vloer van het huidige huis. Een groot deel van die oudste bebouwing is opgeruimd bij de bouw van nr. 18, in ieder geval bij het ingraven van een grondverbetering onder de gevels van het voorhuis.

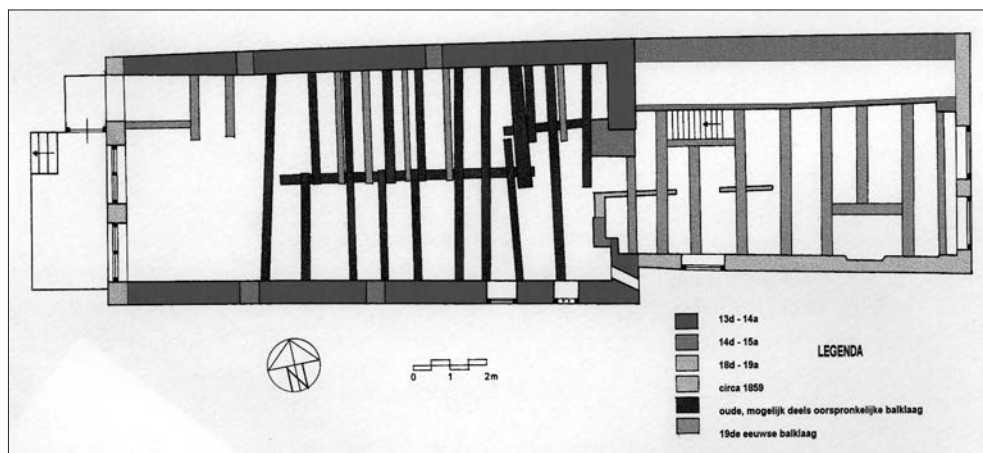
De oudste opzet, eind 13e - begin 14e eeuw

Het oudste gedeelte van Hoge der A 18, het voorhuis, dateert vermoedelijk uit de late 13e of vroege 14e eeuw. Dit vermoeden is gebaseerd op het formaat van de bakstenen en de wijze waarop ze gemetseld zijn⁷. Daarnaast vormt de onderslagconstructie met standvink in de kelder een belangrijk dateringskenmerk.

5. Met dank aan J.A. van der Hoeve die mij informeerde over de inhoud en het functioneren van deze organisatie.

6. Havinga 1994.

7. Baksteenformaat: noordmuur; 33,5-34 × 16-17 × 9 cm, 10-lagenmaat 100 cm, zuidmuur; 32/33 × 15/16 × 8¹/₂/9 cm, 10-lagenmaat 96-97 cm, metselverband neigt naar kettingverband (afwisselend twee strekken-kop in één metsellaag).

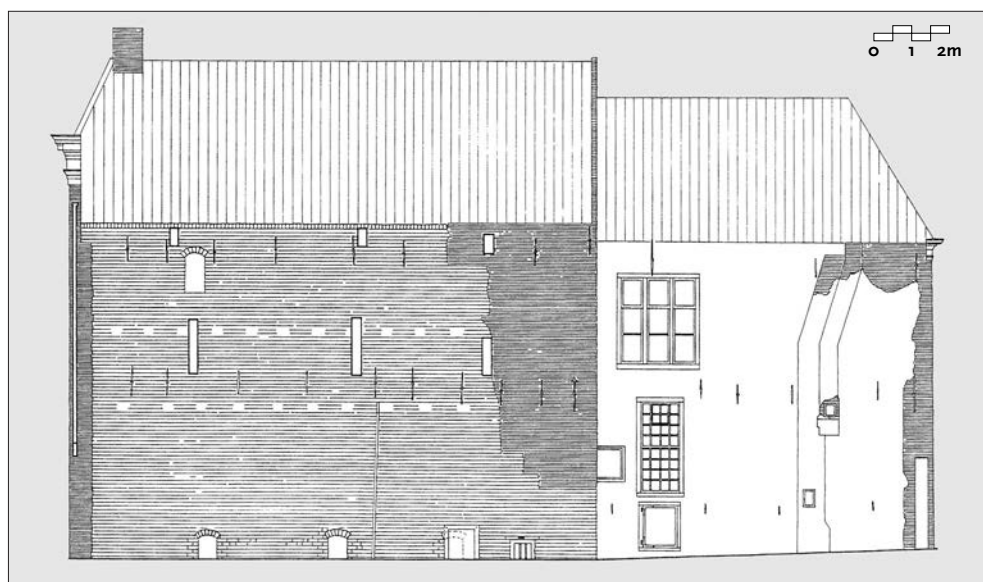

Afb. 3. Plattegrond en balklaag van de kelder voor de recente verbouwing. Tekening: A. Reinstra, Zeist.

Voorbeelden van een soortgelijke constructie zijn nog op enkele andere plaatsen in Groningen aangetroffen, zoals in de kelder van Hoge der A 6 en in de kelder van Brugstraat 26, dendrochronologisch gedateerd in 1320⁸.

Dendrochronologisch onderzoek van het eikenhout van de standvink en onder-slagbalk in Hoge der A 18 bracht helaas geen datering⁹.

Het oorspronkelijke pand had een opzet die bestond uit vier bouwlagen, te weten: een circa 2 m hoge kelder, een zaal op de begane grond van circa 5 m hoog, een lage verdieping van circa 2 m en een zolder overkapt met waarschijnlijk een sporenkap.

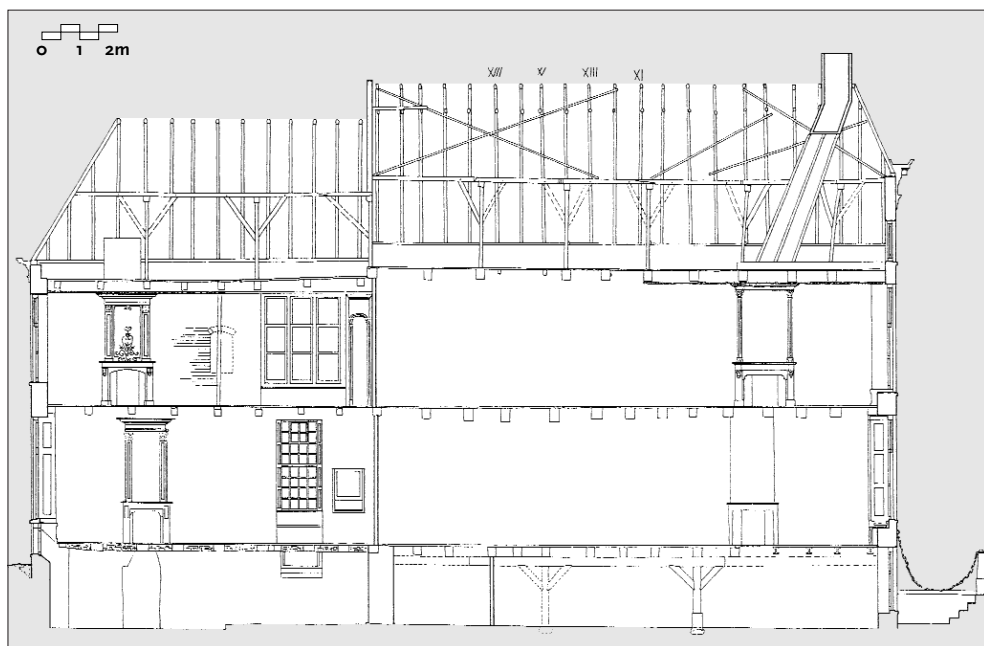

Afb. 4. Aanzicht buitenzijde zuidmuur voor-en achterhuis. Tekening: A. Reinstra, Zeist.

8. Zie: De Vries 1990.

9. Dendrochronologisch onderzoek 1-4-1993, uitgevoerd door E. Preßler und Partner, Gersten im Emsland.

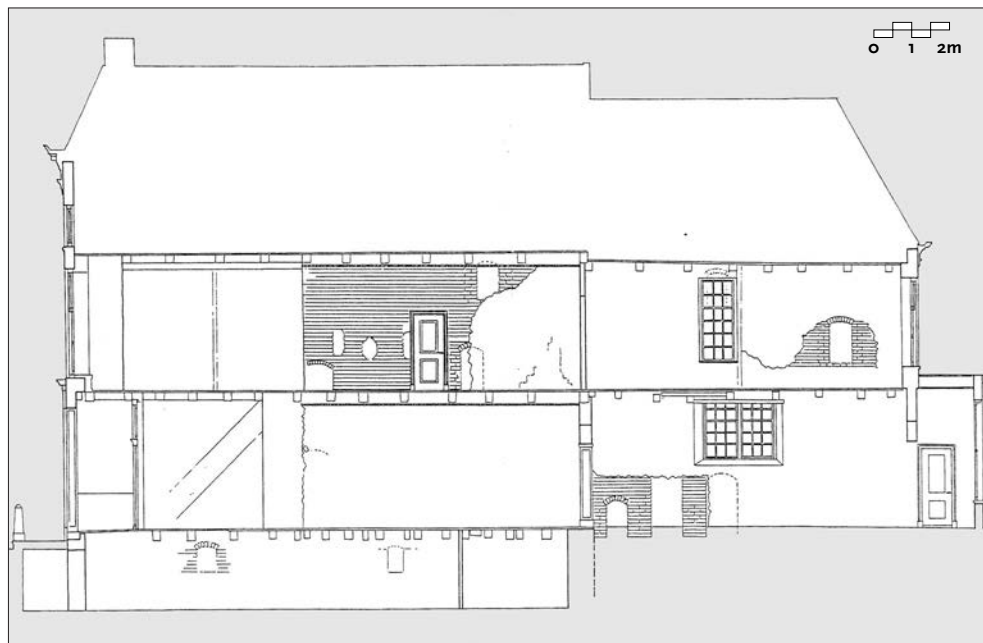
De kelder was een grote ruimte die werd gekenmerkt door de onderslagconstructie en kleine ventilatievensters (afb. 3). Het vertrek was in ieder geval toegankelijk via een opening in de achtergevel, hiervan werd tijdens de verbouwing de noordelijke dagkant aangetroffen. Een opening in de voorgevel zou tevens kunnen en lijkt ook logisch wanneer we denken aan opslag van goederen; deze zouden dan direkt vanuit de schepen bij de Aa in de kelder gebracht kunnen worden. De doorgang kan mogelijk rechts in de gevel hebben gezeten omdat vermoedelijk links de toegangstrap tot de begane grond zat en in het midden de onderslagbalk in de muur uitkwam. De vloer heeft bestaan uit aangestampte klei en lag in hoogte gelijk met de bovenzijde van de onderste, naar binnen uitkragende steen van de fundering. Deze laag dekte tevens het grootste gedeelte van de veldkei onder de standvink af.

Afb. 5. Lengtedoorsnede voor- en achterhuis richting de zuidmuur. Tekening: A. Reinstra, Zeist.

Afb. 6. De standvink op veldkei in de kelder tijdens de verbouwing.
Foto: A. Reinstra, Zeist.

Afb. 7. Aanzicht noordgevel binnenzijde met hierin aangegeven de aangetroffen bouwsporen. Tekening: A. Reinstra.

Bij de laatste verbouwing kwamen in de noordgevel enige venstertjes aan het licht. Gelijke vensters waren al eerder in de zuidmuur opgemerkt, waar ze aan de buitenzijde in de gang nog altijd zichtbaar zijn (afb. 4). Deze kleine en laag gelegen openingen zullen vooral als ventilatievensters gefunctioneerd hebben, maar tevens het daglicht hebben binnengelaten in de donkere ruimte. De kelder werd overspannen door een balklaag, halverwege ondersteund door een onderslagbalk. Twee standvinken, zonder slof maar met korbeels, ondersteunden de onderslagbalk die in de voor- en achtergevel lag (afb. 5). Deze twee verticale balken stonden elk op een grote veldkei, waarvan er één tijdens de verbouwing werd teruggevonden (afb. 6). Van de andere kei is de kuil tijdens de opgraving aangetroffen.

De begane grond bestond uit een grote zaal van zo'n vijf meter hoog. Het vloerniveau van deze bouwlaag lag circa een meter boven het straatpeil en was via een buitentrapp toegankelijk. Tegenover de looproute, vermoedelijk links, lag de haardpartij, ongeveer halverwege de zuidmuur. Tot voor de recente verbouwing was dit oude rookkanaal nog steeds in gebruik. De binnenmuren waren oorspronkelijk keurig afgewerkt en niet bepleisterd.

De grote ruimte werd vermoedelijk verlicht via de voor- en achtergevel. Zeker is de lichttoetreding via een hoog gelegen venster, dat werd aangetroffen in het achterste deel van de noorder zijmuur. Qua hoogte komt dit venster overeen met een rij dichtgezette balkgaten, zodat geconcludeerd kan worden dat ze uit dezelfde fase dateren (afb. 7). Dit hoge venster betekent tevens dat het buurpand, nr. 19 korter geweest moet zijn, wat ook daadwerkelijk is aan te tonen in de zijmuren.

Boven de zaal lag de verdieping, een ruimte van 2 m hoog. Omdat de huidige verdiepmuren niet ontleisterd mochten worden, blijft onduidelijk hoe deze bouwlaag er aan de binnenzijde uitzag. Een van de onderzoekspunten is bijvoorbeeld of de verdieping van oorsprong een haardpartij bezat. Antwoord op dit punt zou een interpretatie betreffende de functie vergemakkelijken.

Duidelijk is echter wel de aanwezigheid van een kleine opening gedekt door een segmentboog zoals die aan de buitenzijde, drie meter uit de voorgevel, van de zuidmuur is waargenomen. Naast de mogelijkheid van een venster, dat zover naar voren was geplaatst dat van hieruit door de gang nog net de Aa zichtbaar was, mogen we hier een ventilatievenster of zelfs een opening voor een hijsluik niet uitsluiten. Een soortgelijke opening werd ook aan de noordzijde aangetroffen en wel schuin boven het venster dat de begane grond van daglicht voorzag (zie: afb. 7).

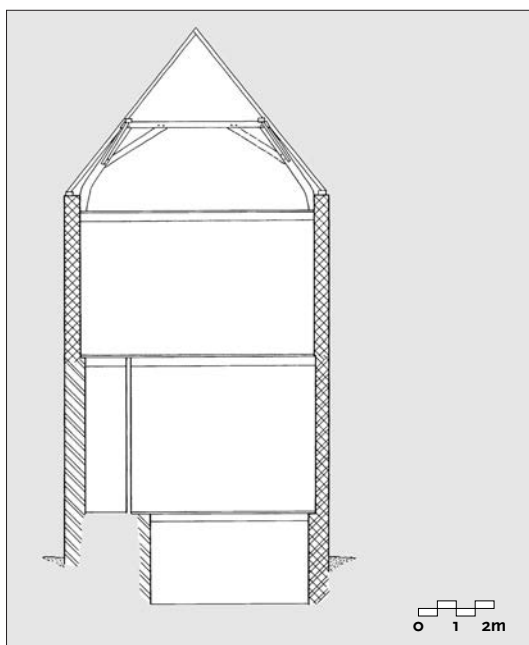
Uit dendrochronologisch onderzoek van de overgeleverde kap is gebleken dat deze niet uit de vroegste bouwfase dateert. Het is een vervanging van een oudere kap die vermoedelijk uit een zuivere sporenkap bestond. Van die voorganger is geen enkel stuk hout teruggevonden zodat we mogen concluderen dat deze in zijn geheel vervangen is.

Hoe nu de verschillende bouwlagen vanaf de begane grond te bereiken waren, is onduidelijk gebleven. Waarschijnlijk had dit huis een spil- of steektrap, mogelijk achterin aan het eind van de doorloop, op ongeveer de plaats waar zich de tegenwoordige trap bevindt.

Fase twee, een uitbreiding aan de achterzijde

Relatief snel na de bouw van het voorhuis werd dit bouwdeel uitgebreid met een bakstenen achterhuis. Dit achterhuis kwam tegen de achtergevel van het voorhuis te staan en bestond uit een kelder, begane grond en kap. Opmerkelijk is dat het nieuwe bouwdeel een meter smaller werd dan het hoofdhuis. Gezien het overgeleverde metselwerk uit deze bouwfase valt het achterhuis te dateren in de periode laatste kwart 14e- eerste kwart 15e eeuw¹⁰.

Afb. 8. Dwarsdoorsnede achterhuis.
Tekening: A. Reinstra, Zeist.

10. Kloostermoppen van 30,5/31,5 × 15,5/16 × 8 cm, gemetseld in een onregelmatig verband en een 10-lagenmaat van 94-95 cm.

Net als het voorhuis werd ook het achterhuis onderkelderd, echter niet over de volledige breedte (afb. 8). Een smalle strook tegen de binnenzijde van de noordgevel bleef op maaiveldniveau. In dit gedeelte lag de gang, zoals ook tegenwoordig nog altijd, die vermoedelijk aansloot op een looproute in het voorhuis. Halverwege deze gang bevonden zich twee oorspronkelijke openingen, mogelijk deuren, in de noordmuur. Deze zijn aan de buitenzijde nog altijd zichtbaar en kunnen alleen vanuit onbekende bezitsverhoudingen verklaard worden, immers aan de noordzijde was geen steeg zodat men uitkwam op het achtererf van nummer 19.

Omdat de zuidmuur, net zoals de achtergevel, in de 19e eeuw is vervangen, valt hier weinig anders over te vertellen dan dat dit zeer waarschijnlijk de stookmuur is geweest. Dit lijkt ook logisch gezien de openingen en gang aan de tegenovergelegen zijde.

Hoewel slechts een paar aanwijzingen voorhanden zijn lijkt de conclusie gerechtvaardigd om het achterhuis te bestempelen als het nieuwe woonvertrek. De kleinere ruimte was beter warm te stoken en vermoedelijk gerieflijker dan de grote zaal in het voorhuis, dat steeds meer een handelsfunctie zal hebben gekregen.

Verbouwingen omstreeks 1500

Uit dendrochronologische dateringen is gebleken dat rond 1500 verbouwingen hebben plaatsgevonden in met name het voorhuis¹¹. In deze periode werd een nieuwe kap aangebracht, die tot op de dag van vandaag nog voor een deel is overgeleverd. De kap bestaat uit gebinten met gezaagde merken aan de zuidzijde en gekraste, gebroken telmerken aan de noordzijde. Behalve de kap werden ook de balklagen en vloerniveaus gewijzigd. Op de balklaag die de kelder overspande werd een nieuwe vloer gelegd. Deze vloer bestond uit brede 5 cm dikke eiken planken die middels een losse veer met elkaar verbonden waren. Tot voor de recente verbouwing was de belangwekkende vloer nog grotendeels in een goede staat aanwezig. Door de vernieuwingsdrang van de architect en zijn geringe waardering voor de oude bouws substantie is deze vloer echter verwijderd.

De tweede balklaag die omstreeks 1500 werd gewijzigd was die boven de zaal. Gezien de balkgaten aangetroffen in de zijgevels moet het vloerniveau van de verdieping circa 2 meter zijn verlaagd. Hierdoor kregen de begane grond en de verdieping een gelijke hoogte. Aanleiding voor deze wijziging kan een functieverandering van het voorhuis zijn geweest. Mogelijk kreeg het voorhuis meer status en werd de handel verplaatst naar het achtererf. De bouw van het brouwhuis, dat helaas in de tweede helft van deze eeuw werd gesloopt, kan in deze periode hebben plaatsgevonden.

Verhoging van het achterhuis in 1601

Een eeuw na de veranderingen aan het hoofdhuis werd het achterhuis verhoogd met een verdieping. Gezien de dendrochronologische dateringen van het uit drie gebinten bestaande kapje op dit bouwdeel moet dit in, of net na, 1601 hebben plaatsgevonden¹². Een opmerkelijk jaartal gezien de telmerken op de gebinten; deze zijn namelijk gelijk aan die in de kap van het voorhuis. Het verhoogde muurwerk sluit hier qua datering echter perfect op aan met bakstenen van $27 \times 13/13,5 \times 6,5/7$ cm, gemetseld in staand verband en een 10-lagenmaat van 79 cm.

11. De kap van het voorhuis werd dendrochronologisch gedateerd op 1495 ± 6 jaar. Datering E. Preßler und Partner, Gersten im Emsland.

12. Dendrochronologisch onderzoek, E. Preßler und Partner, Gersten im Emsland.

Tijdens de verbouwing zijn in de noordgevel en gedeelten van de zuidgevel de overblijfselen van drie vensters teruggevonden. Halverwege de zuidgevel bevindt zich de linkerdagkant en de aanzet van een segmentboogvenster (zie: afb. 5). Een venster van gelijke vorm en formaat is in zijn geheel overgeleverd in de noordmuur (zie: afb. 7) Dit venster is 60 cm breed, 106 cm hoog en ligt bijna 80 cm boven het vloerniveau. Van het derde venster is slechts de ontlastingsboog bewaard en wel boven het huidige venster in de noordmuur. Opmerkelijk is echter dat deze boog zeker een meter hoger ligt dan die van de twee andere vensteropeningen. Mogelijk betreft het hier de resten van een kloostervenster. Waarom dit venster afwijkt van de andere twee is, net als de functie van het vertrek, niet duidelijk geworden.

Een grootscheepse verbouwing, eind 18e - begin 19e eeuw

Na een betrekkelijk rustige periode vond aan het eind van de 18e eeuw of de vroege 19e eeuw een ingrijpende verbouwing plaats. De voorgevel werd vernieuwd, het interieur van het voorhuis werd aangepast en er verschenen schuifvensters in het achterhuis. Met de bouw van een nieuwe voorgevel volgde Jacob van Calcar zijn vader Matthias, die in december 1764 Hoge der A 17 kocht en in 1765 vergunning kreeg voor het optrekken van een nieuwe voorgevel en het plaatsen van een stoep met twee bankjes¹³.

De voorgevel, laat-18e of vroeg-19e eeuw gedateerd op basis van de bouwkundige en stylistische kenmerken, kreeg een kroonlijst voorzien van twee fraaie, gesneden hoekconsole's. Er werden zesruits schuifvensters aangebracht, de entree werd omlijst en het dakvlak aangepast. Omwille van de gevelarchitectuur werd het dak aan de voorzijde afgewolfd en de schoorsteen naar de nok 'gesleept'. Hierdoor staat deze precies in de gevelas. Voor de entree verscheen een hardstenen trapbordes met daarop vier stoeppalen en daaronder een toegang tot de kelder. Het verdiepte kelderplat voor de keldervensters werd afgeschermd door twee stoeppalen, middels een ketting met elkaar verbonden.

Tegelijk met het vernieuwen van de voorgevel werd tevens de oude achtergevel van het voorhuis gesloopt, waardoor het voor- en achterhuis bij elkaar getrokken konden worden. Noodzakelijk bij deze doorbraak was kennelijk de gelijkvloersheid op de verdieping, de bestaande balklaag van dit niveau werd namelijk weer een stukje omhoog getrokken.

Tweede helft 19e eeuw - 20ste eeuw, renovatie en interieuraanpassingen

In 1859 werd blijkens een gevelsteentje het achterhuis gerenoveerd. Dit steentje, met de vermelding 'D. van Mesdag' (mogelijk familie van de schilder H.W. Mesdag die in Hoge der A 9 werd geboren), is meegemetseld in de huidige achtergevel die in het voornoemde jaar opnieuw werd opgetrokken. Gelijktijdig met de achtergevel werden ook delen van de zuidgevel aangepakt en de complete kelderbalklaag vernieuwd. Bij het aanbrengen van de balken werd het plafond voorzien van een isolatielaag bestaande uit grote brokken turf. De begane grond en de verdieping kregen een nieuwe indeling en beide bouwlagen werden voorzien van een stucplafond en een schouw met gestucte en beschilderde boezem.

13. Dr. A.T. Schuitema Meyer vergist zich mijns inziens in: *Groningen zó bekeken*, 1987, 113, wanneer hij veronderstelt dat de vergunning Hoge der A 18 betreft. Matthias van Calcar bezat in 1765 o.a. de panden 17, 18, 20 en 21. Van deze huizen komt nummer 17 het meest in aanmerking, dit pand is ook tegenwoordig nog het enige met een stoep en hekwerk voor de gevel.

Enkele jaren later werd ook het voorhuis aangepast. Mogelijk gebeurde dit in 1876; een opschrift uit dit jaar is namelijk aangetroffen op de balklaag boven de begane grond. De vorm van de overgeleverde stucplafonds en schouwen spreken eveneens voor een datering in deze periode. Gelijktijdig met het wijzigen van de vertrekken werd ook een nieuwe trappartij aangebracht. Deze werd, net als de gangzijde van de deuren, voorzien van een wortelnoten imitatieschildering (afb. 9). Dit bijzonder fraai uitgevoerde schilderwerk valt tot op de dag van vandaag in het pand te bewonderen. Hetzelfde geldt overigens voor de meidenkamer compleet met bedstede, kasten en ventilatieroosters op de zolder van het voorhuis.

Dat modeverschijnselen een belangrijke stempel op het interieur kunnen drukken, blijkt ook in Hoge der A 18. Rond 1900 werden namelijk opnieuw enkele wijzigingen doorgevoerd en wel in Art Nouveau-stijl. Het plafond van de achterkamer op de begane grond werd beschilderd met gestileerde roosjes die met een sjabloon werden aangebracht. Dit plafond kon niet geconserveerd worden en is recentelijk verdwenen. Uit de Art Nouveau-periode dateert ook het glas in loodvenster op het eind van de gang op de begane grond. Bij binnenkomst springt dit fraaie venster door zijn opmerkelijke lichtinval onmiddellijk in het oog.

De loop van de twintigste eeuw wordt gekenmerkt door kleine ingrepen en veranderingen, maar ook door gebrek aan onderhoud. De belangrijkste van de wijzigingen was het splitsen van het pand in een boven- en benedenwoning. De bovenwoning op de verdieping kreeg een eigen opgang met een eigen trappartij. Om dit mogelijk te maken werd een deel van de noordmuur gesloopt en de druipstrook bij het pand getrokken. Bij de recente verbouwing is de opgang naar de bovenwoning overigens weer verwijderd zodat de gehoutte trap weer optimaal tot zijn recht kan komen.

Tot slot

Dankzij het onderzoek is er een beter beeld ontstaan van de bouw- en bewoningsgeschiedenis van Hoge der A 18. Toch is deze nooit volledig en zal er in de toekomst, wanneer de mogelijkheid zich voordoet, aanvullend bouwhistorisch en archivalisch onderzoek moeten worden uitgevoerd. Gericht zoeken naar stookplaatsen, vensters en nissen in de niet ontleisterde muren kan duidelijk maken hoe met name de ruimtelijke indeling zich heeft ontwikkeld.

Uit bovenstaande gegevens zal duidelijk zijn dat Hoge der A 18 een belangrijke monumentale waarde heeft. Zorgvuldig omgaan met, en behoud van, de overgeleverde historische bouws substantie dient dan ook voorop te staan, ook al zal dit niet altijd in overeenstemming zijn met de eisen van de gebruiker.

Literatuur

- Havinga, B. en A. Ufkes, "De opgraving aan de Reitemakersrijge te Groningen" in: *Paleo-Aktueel* 5. Groningen, 1994, 130-134.
- Reinstra, A. en F.J. van der Waard, *De drie Vlasblommen. Bouwhistorisch onderzoek Hoge der A 7*, Groningen, 1995.
- Schuitema Meijer, A.T., *Groningen zó bekeken 1880-1940*. Groningen, 1987, 113.
- Temminck Groll, C.L., *Groninga, restauratie van twee Gotische huizen te Groningen*, Documentatie Bouwtechniek. Delft, 1978.
- Vries, D.J. de, 'Monumenten dendrochronologisch gedateerd (3)', in: *Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond*. 1990-5.
- Waard, F.J. van der, 'Middelleeuwse stenen huizen in de stad Groningen' in: Broekhuizen, P.H. e.a. (red.), *Van boeren tot bibliotheek. Historisch, bouwhistorisch en archeologisch onderzoek van het voormalig Wolters-Noordhoff-Complex te Groningen*. Groningen, 1992, 147-176.

Afb. 9. Trappartij met imitatieschildering van wortelnoten hout. Foto: Rijksdienst voor de Monumentenzorg.